

## Pagrindinės neprievartinio pasipriešinimo formos ir slaptasis nacionalizmas – vidinis nepaklusimas sovietiniam režimui Latvijoje (aštuntasis–devintasis dešimtmečiai)

Šio tyrimo metodika pagrįsta „priešingo įrodymo“ principu, t. y. Latvijos SSR KGB ir SSRS KGB dokumentų bei kitos aštuntojo ir devintojo dešimtmečių medžiagos tyrimu. Tarp Latvijos totalitarizmo padarinių dokumentacijos centro (LTPDC) turimos dokumentacijos yra atkurta „Automatizuota informacinio aprūpinimo sistema, aptarnaujanti kontržvalgybinę Latvijos SSR KGB veiklą, „Delta Latvija““ (ASIO „Delta Latvija“), kurioje sukaupti duomenys apie 35 656 asmenis ir maždaug 8000 Latvijos SSR KGB informatorių (agentų) pranešimų referatų, gautų per tą laikotarpį. Informacinė sistema su elektroninėmis skaičiavimo mašinomis (ESM) Latvijos SSR KGB buvo sukurta aštuntajame dešimtmetyje. Ji buvo beveik visa sunaikinta 1991 m., bet LTPDC atkurta. Ši „foninė“ informacija tiksliai suklasifikuota pagal patekusių į KGB akiratį asmenų operatyvines kategorijas ir pagal įvykių, kurie buvo KGB operatyvinės veiklos objektai, pobūdį. Ji gana tiksliai atspindi pagrindines aštuntojo ir devintojo dešimtmečių pasipriešinimo formas. Pranešimų referatai, kaip faktologijos šaltiniai, ypatingi tuo, kad jie yra *arčiau gyvenimo*. Be to, juose esanti informacija kur kas mažiau apšlifuota ir pritaikyta politinei konjunktūrai negu KGB ataskaitos LKP centro komitetui. Mes neturime visos elektroninės informacijos nuo 1989 m. pabaigos, nes operatyviniai padaliniai dėl įvairių priežasčių (sustiprinta konspiracija, tarpusa-

vio nepasitikėjimas, reikalingos informacijos apdorojimo ir gavimo efektyvumas bei sparta) pradėjo kurti savas duomenų bazes asmeniuose kompiuteriuose.

Pačioje J. Andropovo SSRS KGB valdymo epochos pradžioje SSKP CK ir SSRS ministrų tarybos 1967 m. liepos 17 d. nutarimu „Dėl savarankiškų kontržvalgybos padalinių įsteigimo KGB ir jo organuose kovai su ideologine priešo diversija“ buvo įkurta SSRS KGB 5-oji valdyba ir atitinkami padaliniai RSFSR kraštuose bei srityse, taip pat SSRS respublikose<sup>1</sup>. Naujosios valdybos uždavinys buvo ideologinė kontržvalgyba Sovietų Sąjungoje ir užsienyje. Politinė organų darbo kryptis buvo paskelbta prioritetine. Įkurtoji valdyba priminė jau veikusią iki penktojo dešimtmečio saugumo organų struktūrą – Slaptąjį politinį skyrių, kurio kompetencijoje buvo politinė opozicija. Ideologinės diversijos sąvoka buvo suformuluota kaip „priešiškas idėjinis-politinis poveikis socialistinių šalių piliečiams <...> ir opozicinių grupių bei organizacijų kūrimas tose šalyse, siekiant inspiuoti antisocialistines tendencijas ir procesus, kurie, imperialistų nuomone, įgalina uždarą, „evoliuciniu“ būdu transformuoti socialistinę santvarką į kapitalistinę“<sup>2</sup>. Taigi buvo įtvirtinamas postulatas, kad visokios antisovietinės ir nacionalistinės apraiškos yra užsienio inspiruotos. Nors ir buvo teigiama, kad disidentinės nuotaikos Sovietų Sąjungoje sklinda iš užsienio, tačiau pagrindinis



agentūrinis, represinis darbas (pavyzdžiui, patraukimas baudžiamojon atsakomybėn, administracinis išsiuntimas iš SSRS), auklėjamasis darbas (KGB priemonėmis – profilaktiniu darbu, kompromitavimu, poveikiu per darbovietę ar visuomenines organizacijas, administracinėmis priemonėmis, atsisakymu išleisti už SSRS ribų ir t. t.) vis dėlto buvo atliekamas su SSRS piliečiais<sup>3</sup>.

1989 m. rugpjūčio 11 d. SSKP CK patvirtino SSRS MT nutarimo projektą įsteigti Valdybą sovietinei konstitucinei santvarkai ginti (Z valdyba) ir likviduoti 5-ąją valdybą<sup>4</sup>. Kaip liudija Latvijos SSR KGB bendradarbiai, Latvijoje tai reiškė laipsnišką persiorientavimą į skyriaus deideologizavimą, praktiškai nekeičiant kadro.

Kontržvalgybos darbas kovojant su ideologine prieš diversija buvo organizuojamas linijiniu ir objektų linijiniu principais<sup>5</sup>. Linijiniu principu buvo organizuojamas darbas tam tikros kategorijos visuomenės grupėse: tarp nacionalistų, sionistų, vokiečių tautybės asmenų, aktyviai dalyvaujančių nacionalistinėje veikloje, bažnytininkų, įvairių kryptų sektantų ir kitų antisovietinių elementų. Objektų linijiniu principu kontržvalgybos darbas buvo dirbamas tuose objektuose, kur buvo priimami ir aptarnaujami užsieniečiai, atvykstantys į SSRS iš kapitalistinių šalių, kur mokėsi užsieniečiai ir pan.<sup>6</sup> Buvo numatyta 5-ajai valdybai ir 5-iesiems poskyriams keisti informaciją su KGB prie SSRS MT 2-ąja vyriausiąja valdyba ir 3-iąja valdyba<sup>7</sup>.

Latvijos SSR KGB 5-ojo skyriaus kompetencija buvo kontroliuoti ir šiek tiek reguliuoti ideologinį visuomenės klimatą. Skyriuje įvairiu metu dirbo vidutiniškai 60 bendradarbių. 5-ojo skyriaus agentūra sudarė apie 13% visos veikusios Latvijos SSR KGB agentūros (570 iš 4300). Skyriaus darbo sfera apėmė praktiškai visus visuomenės sluoksnius. Iki 1990 m. jis buvo suskirstytas į tokius poskyrius:

– 1-asis poskyris – latvių emigracijos centrai, vadinamųjų „priešiškų balsų“ („Radijas „Svoboda““, „Amerikos balsas“ ir kt.) cen-

trai. Darbas tam tikrais aspektais sutapo su 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio (užsienio kontržvalgyba) funkcijomis; šis poskyris kuravo Latvijos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto darbą;

– 2-asis poskyris – kūrybinė inteligentija, Latvijos liaudies fronto (LLF) priežiūra Atgimimo laikais. LLF nebuvo laikoma antisovietine ar nacionalistine organizacija, nes jis buvo įkurtas „pertvarkai įtvirtinti mūsų Latvijoje“<sup>8</sup>;

– 3-iasis poskyris – nacionalistai (tarp jų Atgimimo laikotarpio organizacijos „Aplinkosaugos klubas“, „Helsinkis-86“, „Judėjimas už Latvijos tautinę nepriklausomybę“ ir kt.). Poskyrio kūrimo laikotarpiu jo kadrai buvo formuojami daugiausia iš 3-iojo kontržvalgybos poskyrio (2-ojo skyriaus) darbuotojų, kurie ieškojo asmenų, įvykdžiusių ypatingai pavojingus valstybei nusikaltimus (*osobo opasnye gosudarstvennye prestuplenija, OOGP*), kvalifikuotus daugiausia RSFSR Baudžiamojo kodekso (BK) 58 str., taip pat prižiūrėjo asmenis, paleistus iš įkalinimo vietų, kur jie kalėjo už OOGP pagal tą patį RSFSR BK 58 str.;

– 4-asis poskyris – bažnytinės bei religinės grupės ir vadinamieji „sovietiniai vokiečiai“, norintys grįžti į Vokietiją;

– 5-asis poskyris – anoniminių autorių identifikavimas, ginklų paieška, Latvijos SSR pirmųjų asmenų apsauga iki 1990 m. (vėliau skyriuje tiems tikslams buvo sudaryta 9-oji grupė);

– 6-asis poskyris – žydai;

– 7-asis poskyris – akademinė inteligentija ir studentai.

1990 m. 5-ajame skyriuje buvo įkurti dar trys padaliniai, neturintys tiesioginio ryšio su ideologija:

– 8-asis poskyris – ryšiai su visuomene;

– 9-oji grupė – Latvijos SSR pirmųjų asmenų apsauga;

– 5-oji grupė – informacijos analizė.

Reikia pažymėti, kad ideologinės kontržvalgybos uždavinius vykdė taip pat periferiniai Latvijos SSR KGB skyriai ir poskyriai.



Signalai apie „neteisingus“ sovietinių ir užsienio piliečių veiksmus į 5-ąjį skyrių taip pat ateidavo iš 2-ojo skyriaus (kontržvalgyba) ir kitų skyrių. Kadangi 2-ojo skyriaus darbuotojai buvo daugiausia rusai, be to, skyriuje vyravo jų imperinės nuotaikos, tai tarp kontržvalgybininkų ir 5-ojo skyriaus buvo tam tikrų nesutarimų aiškinantis terminus „antisovietinis“ ir „nacionalistinis“.

5-ojo skyriaus kadrų parinkimo principas buvo gana paprastas. Darbui su latvių nacionalistais būdavo parenkami latviai, darbui su žydais – žydai, darbui su rusais – rusai ir t. t. Septintajame dešimtmetyje, išsekus surusėjusių latvių čekistų rezervams, operatyvinių darbuotojų gretos buvo papildomos iš Latvijos SSR aukštųjų mokyklų auklėtinių, daugiausia iš Latvijos valstybinio universiteto humanitarinių fakultetų, taip pat iš Rygos politechnikos instituto. Pasirodo, Lubiankos nutenkino tai, kad latviai prižiūrėjo latvius, žydai – žydus, vokiečiai – vokiečius. Gausūs Latvijos SSR KGB bendradarbių liudijimai rodo, kad po Centro patikrinimų visada būdavo pažymima, jog LSSR KGB 5-ajame skyriuje jaučiama šiek tiek nacionalizmo. Tokios nuomonės laikėsi ir SSRS KGB 5-osios valdybos viršininkas F. Bobkovas. Tai vienas iš totalitarinės imperijos paradoksų – neįmanoma vasalinių respublikų tautinę aplinką kontroliuoti tautiniams metropolijos kadrams (rusams), bet, antra vertus, neefektyvu, kai vasalus kontroliuoja vasalai.

Gorbačiovo perestroikos metais, devintajame dešimtmetyje, Latvijos SSR KGB suskilo tautiniu principu (nominaliai) į *perestroikininkus* ir *tamsybininkus imperistus*. Ir vėl skiriamoji linija daugiausia ėjo tautiniu principu.

Įvairių tautinių grupių neprievartinis priešinimasis sovietinei diktatūrai Latvijoje turėjo bendrų ir skirtingų bruožų. Latviams svarbiausia buvo Latvijos nepriklausomybės idėja, žydams ir vokiečiams – kova dėl galimybės išvykti į etninę tėvynę. Net Pabaltijo karinėje apygardoje devintojo dešimtmečio antroje pusėje buvo pastebėta atvirų nacio-

nalizmo apraiškų<sup>10</sup>. Apibendrinant buvusio LKP partinio archyvo duomenis ir ASIO „Delta Latvija“ informaciją, galima teigti, kad kiekvienais metais Latvijos SSR buvo likviduota nuo 5 iki 12 antisovietinių, arba nacionalistinių, grupių. Tokia antisovietinės veiklos apraiškų statistikos sklaida greičiausiai priklausė nuo antisovietinės ir (arba) nacionalistinės veiklos sampratos įvairiu komunistinių sovietų valdymo laiku ir nuo buvusios politinės konjunktūros. Ypač didelį susirūpinimą organams kėlė grupės ir grupuotės, į kurias telkėsi jaunimas.

#### *Pavyzdžiai:*

1978 01. Daugpilis. I. Putanis reiškia anti-rusiškas mintis, jo bute renkasi nacionalistiškai nusiteikęs jaunimas, keliantis mintį, jog būtina „skelbti revoliuciją“ prieš sovietinę santvarką. Yra duomenų, jog naktį į 1977 m. lapkričio 18 d. virš Daugpilio vykdomojo komiteto jis gali iškelti buvusios buržuazinės Latvijos vėliavą ir 1978 m. kovo 23 d. mieste išklijuoti nacionalistinio turinio plakatų. 1978 05 užvesta DOP Nr. 2534 antrašte „Antisovietinė agitacija ir propaganda su nacionalistinio pobūdžio pasisakymais“. Putanį ir jo ryšius tyrinėja „Lvovas“, „Kalanas“, „Muoda“, „Berzinis“ <...><sup>11</sup>.

Grupė Uogrės 1-osios vidurinės mokyklos mokinių. U. Liaginis iš tos mokyklos suorganizavo grupę pavadinimu „Latvių jaunimo sąjunga“, vėliau pavadinta „Nacionalinė Latvijos jaunimo sąjunga“. Grupei priklausė (be L.): A. Krivmanis, V. Buchuoldis, J. Rubenis (iki aštuntojo dešimtmečio pabaigos). Grupė svarstydavo kovos su rusų tautybės asmenimis klausimus: pagaminti ir išplatinti Uogrėje ir Jelgavoje nacionalistinio turinio lapelių, pagaminti sprogmenų ir susprogdinti karininkų namus Jelgavos m. <...> Profilaktika per visuomenę. 1971 01 28 Uogrės rajono skyrius atliko Uogrės vidurinės mokyklos mokinių A. Krivmanio, V. Buchuoldžio ir buvusio tos mokyklos mokinio U. Liaginio profilaktiką, dalyvaujant visuomenei, dėl to, kad mėgino sukurti nacionalistinę jaunimo grupę pavadinimu „Nacionalinė Latvijos jaunimo sąjunga“. 1971 01 28 Uogrės rajono skyriaus patalpose dėl tų pačių veiksmų



atliktas profilaktinis darbas su tos pačios mokyklos mokiniu J. Rubeniu. Profilaktikos medžiaga perduota 10-ajam skyriui. Profilaktikos metu buvo nustatyta, kad 1968 m. Uogrės vidurinėje mokykloje veikė nacionalistinė jaunimo grupė, pasivadinsi „Laisvojo jaunimo legionu“, kuriai priklausė minėtos mokyklos mokiniai V. Buchuoldis, U. Liaginis, J. Rubenis ir J. Gusevas. Dėl priklausymo šiai grupei su visais buvusiais dalyviais atliktas profilaktinis darbas 1971 01 28 <...><sup>12</sup>.

Norėdami įvertinti, kiek KGB buvo informuotas ideologinės priežiūros atžvilgiu, atlikome statistinę KGB agentūros tankio antisovietinėje aplinkoje analizę, taip pat lyginamąją statistinę įvairių formų antisovietinių, arba nacionalistinių, apraiškų analizę.

Kaip jau minėta, LSSR KGB veikiančiąją agentūrą (neskaitant armijos ir pasienio kariuomenės ypatingųjų skyrių) devintajame dešimtmetyje sudarė apie 4300 žmonių. 13% jų veikė ideologinėje kontržvalgyboje. Reikia pasakyti, kad, be agentų, KGB informatoriais dirbo patikimi asmenys, kurių, mūsų skaičiavimais, buvo trigubai daugiau negu agentų. Patikimi asmenys buvo partinės ir sovietinės nomenklatūros darbuotojai, kuriuos verbuoti buvo uždrausta KGB įsakymu<sup>13</sup>, taip pat žymūs inteligentijos, kūrybinių organizacijų atstovai, kuriems tiesioginis pasiūlymas bendradarbiauti su KGB būtų sukėlęs dvasinį diskomfortą.

Taigi tarp „dalyvių tos grupuotės, kurios veikla SSRS teritorijoje buvo siekiama ginkluota jėga nuversti ar pakeisti sovietinę valstybinę ir visuomeninę santvarką, įtvirtintą SSRS konstitucijos“ (kodas 1604)<sup>14</sup>, Latvijos SSR KGB Informacijos analizės skyriuje (IAO) buvo užregistruoti 54 asmenys. Beveik kas penktas jų buvo KGB agentas.

Tarp įregistruotų KGB Informacijos analizės skyriuje 330 „nacionalistinės organizacijos dalyvių, užsiimančių antisovietine, antikonstitucine veikla SSRS teritorijoje“ (kodas 1602)<sup>15</sup>, agentų tankis buvo mažesnis: maždaug vienas iš šešiolikos. Operatyvinės kategorijos asmenų, vykdančių (įtariamų vyk-

dant) ardomąją veiklą prieš SSRS, žodyną sudaro apie 400 kodų – kategorijų.

*Pavyzdys:*

1976 10 25. Maskva. J. Žukovskis, kalbėdamas su ag[entu] „Pušis“ (Liet. SSR KGB), sužinojo, kad KGB organams tapo žinoma, jog jis važinėja į Liet. SSR su tendencingo pobūdžio medžiaga, todėl paprašė šaltinį gerai ištirti asmenis, kurie skaitė tą medžiagą Lietuvoje; įtaria tuo lietuvių disidentą Jastrauską ir pasiūlė šaltiniui jį patikrinti, ar jis nepriklauso KGB organams; mano, kad jo slėptuvę su tendencinga ir antisovietine medžiaga kontroliuoja KGB organai<sup>16</sup>.

Agentų skaičius tiesiogiai koreliavo su režimui pavojingu lygiu. Agentūros tankio įvairiose visuomenės grupėse, keliančiose pavojų komunistinei diktatūrai, informatorių pranešimų referatuose esančios informacijos analizė ir įvykių (iki 1988 m.) liudytojų parodymai įtikinamai rodo, kad antisovietiskai ir nacionalistiškai nusiteikusioje aplinkoje baltų dėmių KGB organams praktiškai nebuvo. Galima padaryti išvadą, kad SSKP ir KGB, griūvant sovietinei imperijai, nesugebėjo realizuoti savo turimos informacijos net sistemai išlaikyti.

Tolesnis tyrimo etapas buvo IAO duomenų analizė pagal *priešiškų elementų veiklos SSRS teritorijoje požymius*<sup>17</sup>. Reikia pasakyti, kad labai daug kategorijų – apie 1300, netgi savo turiniu labai panašių, buvo sunku analizuoti ne tik mums, bet ir patiems KGB bendradarbiams. Tai matyti iš kategorijų priskyrimo tam tikriems įvykiams.

Viena populiariausių antisovietinių apraiškų, atitinkančių ASIO „Delta Latvija“ operatyvinės apskaitos kodą 15014, buvo „SSRS piliečio skleidžiami aiškiai melagingi prasimanymai, teršiantys sovietinę valstybinę ir visuomeninę santvarką“, taip pat „antisocialistinės, antikonstitucinės veiklos SSRS teritorijoje faktai ir požymiai“ (kodas 30006). Kiekviena šių kategorijų atsispindėjo 8% įtrauktų į Latvijos SSR KGB IAO informatorių referatų. Būtina pažymėti, kad kiekviena name referate gali būti keletas tokių opera-



tyvinės apskaitos kategorijų, nes informacijas KGB analizavo atskirais komponentais.

**Pavyzdžiai:**

1969 04 13. Ryga. Prie „Laisvės“ paminklo J. Ripis mėgino susideginti (apsipylė benzinu ir padegė save): iškėlė parengtą plakatą, kuriame reiškė savo nesutikimą su SSKP ir sovietinės vyriausybės politika (sovietinės kariuomenės įvedimu į ČSSR). Buvo sovietinių jūreivių su-laikytas ir nugabentas į psichiatrinę ligoninę; KGB tardymo skyrius iškėlė J. R. baudžiamąją bylą. R. sionistiškai nusiteikęs, laikosi politiškai priešišką pozicijų, kurios susiformavo veikiant Izraelio propagandai<sup>18</sup> (kodas 15014).

1976 08 20. LSSR. Ryga. V. Kalniniui ir jo žmonai H. Celminiai buvo pareikštas oficialus įspėjimas kaip profilaktinio poveikio priemonė dėl to, kad jie, laikydamiesi sovietinei valstybei priešišką pozicijų, būdami nacionalistiškai nusiteikę, tarp savo vienminčių reiškia ideologiškai kenksmingus samprotavimus; gauna, skaito ir platina šmeižikišką antisovietinio turinio literatūrą tarp tų, su kuriais palaiko ryšį. V. Kalnini prisipažino, kad jo politiniai įsitikinimai neatitinka sovietinės vyriausybės politinės programos. Užtikrino, kad jis supranta jam pareikštą įspėjimą, ir pažadėjo savo veiksmais nepažeidinėti sovietinių įstatymų. H. Celminia taip pat pažadėjo nedaryti minėtų veiksmų<sup>19</sup> (kodas 30006).

5,4% informacijos buvo kvalifikuota kaip „SSRS piliečio rodomas neigiamas nusistatymas socialistinės santvarkos atžvilgiu su ke-liaklupsčiavimo prieš Vakarų gyvenimo būdą ir buržuazinę demokratiją elementais“ (kodas 15069).

**Pavyzdys:**

1974 06. Jūrmala. R. Brakmanis darbo ap-linkoje žuvininkystės kolūkyje „Uzvara“ reguliariai darbo vietoje klausosi antisovietinių dvasia: teigia, kad latvių jaunimas turi stoti į partiją, vėliau užimti aukštus postus ir vykdyti nacionalistinę politiką, siekti, kad Latvija atsiskirtų nuo SSRS; giria buržuazinės Latvijos laikus ir atvirai pareiškia, kad norėtų juos sugrąžinti (ag. Nikolajus) <...><sup>20</sup>.

Visos kitos operatyvinės apskaitos antisovietinės kategorijos sudaro mažiau kaip 2%, pavyzdžiui:

**05036** – „sovietinę ir valstybinę santvarką šmeižiančios informacijos skleidimas“ – 1,8%.

**Pavyzdys:**

1978 07. Ryga. Viešbutis „Ryga“. Turistas iš JAV Pukytis papasakojo kartu su juo atvykusiems turistams iš JAV, kad viešbutyje jų klausomasi, kad užsieniečiai esą varžomi, taip pat keikė sovietinę tikrovę (patik. asm. „SIJA“) <...><sup>21</sup>.

**16012** – „SSRS piliečio dalyvavimas organizuojant ir įvykdant nacionalistinių elementų ir reakcingai nusiteikusių bažnytininkų priešstatyminius (oficialiai neleistus) sambūrius“ – 1,7%.

**Pavyzdys:**

1987 m. Latv. SSR. Agentas „Kliava“ pranešė, kad Jelgavos gyventojas A. Bergmanis, aktyviai dalyvaudamas 1987 m. birželio 14 d. ir rugpjūčio 23 d. akcijose prie Laisvės paminklo Rygos mieste, aktyviai fotografavo tų akcijų eigą, pasakojo aplinkiniams apie savo gyvenimą Sibire, apie „Helsinkį-86“, su kuriuo birželio 14 d. praleido 3 valandas; siūlė agentui, jei išvažiuotų į užsienį, negrįžti į SSRS; slėpė savo pavardę, kalbėdamasis su agentu prisistatė esąs Grosbergas <...><sup>22</sup>.

**16011** – „nacionalistiškai nusiteikusių asmenų nuolatinės grupės buvimas“ – 1,4%.

**Pavyzdžiai:**

1976 10 25. Maskva. J. Žukovskis, kalbėdamasis su ag[entu] „Pušis“ (Liet. SSR KGB), pranešė, kad gruzinų ir armėnų disidentų iniciatyva, vadovaujant Vasilianui, įsteigiamas jungtinis komitetas, į kurį pirmiausia įeis Armėnijos, Gruzijos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovai. Vėliau bus įtraukti taip pat Baškijijos, Jakutijos ir kt. respublikų atstovai, išskyrus RSFSR; smulkus to komiteto organizavimo ir darbo planas dar neparengtas. Tokį planą turi atvežti iš Armėnijos Ginzburgui, bet kol kas jo nėra; kitą kartą atvažiavęs į Maskvą jis žada susitikti su Vasilianu arba jo patikėtiniu. Paskui su to komiteto darbo pla-



no projektu važiuos į Lietuvą jo aptarti <...><sup>23</sup>.

1977 10 31. LSSR, Ryga. Agento „Vilkas“ ir pareiškėjo J. Bricikio duomenimis, egzistuoja nelegali antisovietinė nacionalistinė jaunimo grupė, kuri kelia sau uždavinį kovoti dėl „nepriklausomos Latvijos“ naudojant šiam tikslui tokius metodus: platinti nacionalistinio turinio lapelius, o vėliau panaudoti sprogmenis ir šaunamuosius ginklus. Apytikriai nustatyta, kad grupę sudaro daugiau kaip 10 žmonių. Jos organizatorius ir vadovas yra 1) Krūminis Pēteris Vladislavovičius, g. 1957 m., iš narių žinomi: 2) Višis Egonas Arnoldovičius, g. 1956 m., 3) Putrinis Dainis Laimonovičius, g. 1960 m., 4) Krastis Erikas Gunarovičius, g. 1958 m., 5) Darzinis Erikas Charijevičius, g. 1957 m., 6) Šenvaldis Janis Elmarovičius, g. 1958 m., 7) Nicmanis Andrejus Janovičius, g. 1957 m., 8) Vilcanis Imantas Vladislavovičius, g. 1956 m., 9) Olechnovičius Normundas Henrikovičius, g. 1958 m. <...> Siekiant galutinai išaiškinti ir dokumentuoti priešišką minėtos antisovietinės organizacijos veiklą, laiku įspėti ir užkirsti jai kelią, taip pat sudaryti sąlygas gautai medžiagai realizuoti, būtina užvesti operatyvinio darbo su grupės nariais bylą ir ją pavadinti „Piktžolės“: antisovietinė agitacija ir propaganda su nacionalistinio pobūdžio pasisakymais“ (ag. „Vilkas“) <...><sup>24</sup>.

1978 10 06. LSSR, Ryga. Nacionalistinės jaunimo grupės nariai: 1) Alderis Aldis Raimonovičius, g. 1960 m., 2) Bendikis Elmas Janovičius, g. 1960 m., 3) Vanagas Aigars Gundarovičius, g. 1960 m., 4) Nelkē Ainaras Jurjevičius, g. 1960 m., per eilinį susitikimą kalbėjo, jog būtina sustiprinti drausmę, <...> pabrėžė, jog reikia griežtai laikytis konspiracijos, kad nepakliūtų į KGB ir nesusigadintų karjeros; svarbiausias draugijos uždavinys yra padėti jos nariams ateityje užimti vadovaujančius postus ir padėti latviams. Visi čia minėti asmenys nusiėmė labai nacionalistiškai, pareiškė norį 1978 metų lapkričio 18 d. padėti prie vad[inamojo] „Laisvės“ paminklo raudonų ir baltų gėlių (buržuazinės Latvijos 60-mečiui paminėti) (ag. „Džordžas“) <...><sup>25</sup>.

**16013** – „SSRS piliečio siūlymas kitam as-

meniui stoti į antisovietinę, nacionalistinę nelegalią grupę“ – 1,4%.

**Pavyzdys:**

1983 12–1984 06. Ryga. Agento „Jekabo Smiltnieko“ duomenimis, patvirtintais operatyvinėmis techninėmis priemonėmis, grupė nacionalistiškai nusiteikusių jaunuolių vykdė veiklą, kuria siekiama sukurti organizaciniu atžvilgiu įformintą antisovietinę grupę. Šiai grupei priklausė: 1) Šulcas Ugis Janovičius, g. 1962 m., 2) Kulinskis Imantas Žanovičius, g. 1965 m., 3) Lūsis Janis Uldisovičius, g. 1962 m., 4) Rozenbergas Janis Elmarovičius, g. 1962 m., 5) Cepurnieks Vilnis Jurjevičius, g. 1962 m., 6) Zylē Edgaras Ivanovičius, g. 1962 m. Remiantis medžiaga, 1983 12 01 buvo užvesta DOP Nr. 3192 „Bepročiai“. Nustatyta, kad bylos objektai sudaro nelegalią nacionalistinę jaunimo grupę, pasivadinusią „Jaunųjų latvių klubu“. Grupė veikė pagal 1982 10 23 priimtus įstatus, kuriuose numatytas tikslas „padėti kurti nepriklausomą vieningą tautinę Latvijos valstybę“; grupė kėlė uždavinius: „<...> studijuoti ir propaguoti Latvijos istoriją ir kultūrą“, „teoriškai įsisavinti politinės kovos metodus ir praktiškai parengti savo teoriją“, užsiimti kariu ir sportiniu pasirengimu, įtraukti į grupę naujų žmonių. Praktinę grupės narių veiklą sudarė informacijos apie buržuazinę Latviją ir jos ginkluotąsias pajėgas rinkimas. Tuo tikslu klubo dalyviai aiškinosi ir fotografavo latvių baltųjų šaulių kovų vietas, jų palaidojimo vietas, paminklus, taip pat sudarinėjo žuvusiųjų sąrašus. Laikydami griežtos konspiracijos, klubo nariai kasdien rengė susitikimus, per kuriuos buvo planuojama grupės veikla, sprendžiami narių įnašų ir kitų pajamų klausimai <...><sup>26</sup>.

**25014** – „SSRS piliečio veiksmai, žadinantys nacionalinę ir rasinę neapykantą, priešiskumą, nacionalinį išskirtinumą, nacionalinės garbės ir orumo žeminimą“ – 1,2%.

**Pavyzdys:**

1987 06. Ryga. LVU Finansų ir prekybos fakulteto 1-o kurso studentas I. Kupinis neiigiamai nusiteikęs prieš rusų tautybės asmenis, institute per SSKP istorijos seminarus dažnai dėsto ideologiškai žalingas nacionalistines min-



*tis pareikšdamas, kad esą Latvijoje vyksta rusifikacijos procesas ir pan. Š. m. birželio 14 d. dalyvavo dedant gėles prie „Laisvės“ paminklo Lenino g. (ag. „Luodė“) <...><sup>27</sup>.*

**16002** – „SSRS piliečio pastangos įkurti organizaciją (grupę ir pan.), kurios veikla būtų nukreipta prieš sovietinę visuomeninę ir valstybinę santvarką“ – 1,1%.

**Pavyzdys:**

1976 09. LSSR, Ryga. Asmenų, praeityje teistų už organizuotą antisovietinę veiklą, atžvilgiu: 1) Kalninio Viktoro Janovičiaus, g. 1938 m., 2) Calyčio Into Maksovičiaus, g. 1931 m., <...> 3) Astros Gunaro Larionovičiaus, g. 1931 m., <...> užvesta grupinio operatyvinio apdorojimo byla „Autonomininkai“ Nr. DGOR-71, kadangi minėti asmenys ir paleisti iš įkalinimo vietų tebesilaikė priešišku esamai valstybinei santvarkai pozicijų, diskreditavo sovietinės vyriausybės vykdomą politiką, turi tikslą sukurti „opoziciją“ ir kovoti dėl „nepriklausomos“ Latvijos. Imasi praktinių priemonių blokuotis su Lietuvos ir Estijos nacionalistais, gauna iš Maskvos disidentų apolitiškai kenksmingos literatūros ir ją platina savo aplinkoje (tarp vienminčių), vykdydami Pabaltijo nacionalistų sambūrio dalyvių pavedimą. V. Kalninis turi parengti šmeižikiško turinio dokumentą, skirtą perduoti į užsienį, o toliau nurodyti asmenį, tikintis Vakarų paramos. Turi tikslą tęsti savo veiklą legaliai. DGOR-71 užvesta siekiant išaiškinti dokumentus ir nutraukti organizuotą antisovietinę nacionalistinę minėtų asmenų veiklą <...><sup>28</sup>.

Kaip jau minėta, informacijos analizė pagal antivalstybinių apraiškų kategorijas ir jos palyginimas su referatų tekstais nedavė mums reikiamo atsakymo, kokie okupuotos valstybės žmonių elgesio bruožai ir jų įsitikinimai iš tikrųjų labiausiai rūpėjo KGB organams ideologinės kontrolės atžvilgiu. Tuo tikslu buvo atrinkti tekstai naudojant filtrus pagal tam tikrus raktažodžius ir jie išanalizuoti.

Populiariausi žodžiai IAO duomenų bazėje tie, kurių šaknis yra „nacionalist-“ – 25% viso duomenų bazės teksto.

17% sudaro šaknis „latv-“, 6% – šaknis „žyd-“. Praktiškai visais atvejais tai formuluojama kaip „nacionalizmas-antisovietizmas“, o latvių atveju – 15% kaip „nacionalistinės antirusiškos“ apraiškos. Tai pakankamai įtikinamai įrodo, kad vietiniams gyventojams sovietų valdžia asocijavosi su rusų tautybės atstovais.

**Pavyzdys:**

1984 02. Ryga. LVU Istorijos-filosofijos fakulteto 1-o kurso studentas I. Krekis, nacionalistiškai nusiteikęs, savo bendrakursiams pareiškia, kad rusai engia latvius. Nuo to laiko, kai Latvijoje atkurta sovietų valdžia, gyvenimo lygis ir sąlygos nuolat blogėja. I. Krekis bendrakursiams giria buržuazinės Latvijos laikų gyvenimo būdą (patik. asm. „LLAG“) <...> (ag. „Štirlicas“) <...><sup>29</sup>.

Šaknis „antisovietin-“ pasitaiko 15% atvejų. 15% pranešimų kopijų sutinkama šaknis „rusišk-i“, bet tekstų analizė rodo, kad praktiškai visais atvejais, t. y. beveik 100%, ji vartojama prasme „antirusišk-i“: pasisakymai, lapeliai, užrašai, rašiniai, kalbos ir pan.

Rusiškojo šovinizmo, t. y. antilatviškų apraiškų, prasme šaknis „rusišk-as“ IAO duomenų bazės tekstuose randama tik 6 pranešimuose, o tai sudaro 0,07% visų referatų. Tokia antirusiškų ir antilatviškų apraiškų proporcija – 0,07% ir 15%, t. y. 1:214, – rodo latvius esant baisius nacionalistus ir atvirkščiai, kalbant apie rusus. Būtų galima tuo patikėti, jei žmonės būtų visiškai praradę atmintį. Pabrėžiu, kad 1979 metų duomenimis rusai sudarė vidutiniškai 32,8% visų Latvijos SSR gyventojų (latviai – 53,7%), miestuose – 40%, o dideliuose miestuose netgi daugiau kaip 60%<sup>30</sup>. Bet, tiesą sakant, 5-ojo skyriaus struktūra dirbo naikindama latvių, žydų, vokiečių nacionalizmą, ir kas, jeigu ne KGB, turėjo rinkti tokio pobūdžio informaciją. Rusiškasis nacionalizmas iki tam tikro meto nebuvo pavojingas SSRS egzistavimui, ir neskelbiamas, o kartais ir deklaruojamas visiems žinomas nacionalinis hegemonizmas padėjo komunistinei diktatūrai palaikyti šalies ir totalitarinės valdymo sistemos pusiausvyrą.



### Pavyzdys:

1981 12 15. *Stučkos m. Vyno ir degtinės parduotuvė. Būdama darbe, L. Rusanova pareiškė latvių tautybės pirkėjai, kad dabar valdžioje yra L. Brežnevas, todėl reikia mokėti kalbėtis rusiškai. Aš moku kalbėti latviškai, tačiau nesirengiu to daryti ir jūsų, latviškų kiaulių, neaparnausiu (patik. asm. „BOK“). <...> 1982 01 29 Stučkos rajono skyriuje įvyko profilaktinis pokalbis su L. Rusanova <...><sup>31</sup>.*

Kitas tyrimo aspektas – dokumentais pagrįstų „nuodėmingų“ apraiškų rūšis. Populiariausia antisovietinė veikla – 17,5% – buvo „pasisakymai“ (daugiausia antisovietiniai, nacionalistiniai, antirusiški, taip pat tiesiog kenksmingi ir kt.).

Kitų apraiškų konstatuota mažiau kaip 4%: laisvės (nuo SSRS) idėjų skleidimas (3,7%); lapelių gaminimas (rengimasis gaminti), platinimas (3,5%), domėjimasis Latvijos paminklais, nacionalistinių elementų susitikimai prie paminklų (3,1%); Latvijos SSR, SSRS vėliavų nukabinimas, taip pat Latvijos Respublikos vėliavos iškėlimas ar netgi laikymas (2,5%). Mažiau kaip 1% galima rasti KGB domėjimosi anekdotais (0,48%) ir t. t.

### Pavyzdžiai:

1977 12 18. *Balviai. Buvo išklijuota 21 nacionalistinio, šmeižikiško turinio lapelis. Lapeliai buvo parašyti greitraščiu latvių kalba. Sulyginus braižą, vykdytojas buvo nustatytas, ir tai yra Fominas Dzintaras Valerijanovičius, g. 1963 m. Rygoje, rusas, Viksnės 8-metės mokyklos mokinys, gyvenantis Balvių mieste, Raičio g. 54 bt. 3. Per pasikalbėjimą su juo Fominas prisipažino esąs autorius ir paaiškino, kad pagamino 25 lapelius. Jis paaiškino, kad lapelius pagaminti ir išplatinti jį paskatino Rygoje girdėtas pokalbis apie lapelių platinimą. Apie lapelių gamybą žinojo ir su jais susipažino Kikustas Vitalijus Janovičius, g. 1960 m., <...> ir Baulinis Aigaras Zigfridovičius, g. 1961 m. <...> Baulinis, be to, padėjo platinti lapelius. Su Fominu, Kikustu, Bauliniu ir jų tėvais įvyko profilaktiniai ir auklėjamieji pokalbiai. Apie lapelių platinimą buvo informuotas Latvijos KP Balvių RK <...><sup>32</sup>.*

1984 02 16. *Ryga. Aklujų draugijos darbuotojas H. Aleksejevas perdavė draugijos pirmininko pavaduotojo žmonai Brailio raštu (akliesiems) pagamintą ryškiai politinio turinio lapelį <...> (patik. asm. „BVJA“) <...><sup>33</sup>.*

1974 02. *Ryga. O. Bruveris ir P. Bruveris parengė ir išplatino sociologinio pobūdžio anketą, norėdami išsiaiškinti respublikos gyventojų požiūrį į sovietinę tikrovę. Galimas daiktas, kad anketos išsiųstos į užsienį. Anketoje yra klausimai tokiomis temomis: socialiniai ir demografiniai požymiai (išsimokslinimas, užsiėmimas, amžius, tautybė); ar patenkintas savo darbu materialiniu atžvilgiu; kur leidžia atostogas (LSSR, SSRS kurortuose, užsienyje); kaip vertina visuomeninius renginius; kaip vertina kai kurias mūsų radijo laidų rūšis ir temas; esamos padėties šalyje vertinimas pagal penkiabalę sistemą ir anketuojamojo nuomonės tuo klausimu pagrindimas. Anketos klausimai akcentuoti siekiant gauti tendencingą informaciją apie sovietinių žmonių materialines gyvenimo sąlygas, požiūrį į masinės informacijos priemones ir visuomeninius politinius renginius, taip pat skatina neigiamą požiūrį į sovietinę tikrovę. Vieni iš tokių anketų platintojų yra J. Silinis ir J. Vinkelis. Išplatinta apie 250 anketų, iš jų užpildytų grįžo per 110 ir buvo paimtos darant kratą pas brolius Bruverius. Iš viso buvo paimta 700 anketų. Bruveriams iškelta baudžiamoji byla <...><sup>34</sup>.*

Vėliau broliai buvo išsiųsti iš SSRS. Pavelas tapo „Radijo „Svoboda““ latvių redakcijos bendradarbiu. Olafas grįžo į Latviją, tapo Latvijos seimo deputatu ir dabar yra Latvijos Respublikos valstybinio žmogaus teisių biuro direktorius.

1978 01. *Daugpilis. A. Nuorkalnis klausosi antisovietinių užsienio radijo laidų, savo aplinkoje skleidžia nacionalistines ir politiškai nesveikas mintis, aprūpinimo kai kuriais maisto produktais sunkumus aiškina iš nacionalistinių pozicijų, sako, kad „metas nuo žodžių pereiti prie darbų, reikalinga organizacija“. 1978 03 Daugpilio m. OKGB užvesta DOP Nr. 2519, pavadinta „Antisovietinė agitacija ir propaganda“ dėl Nuorkalnio ir jo ryšininkų na-*



cionalistinio pobūdžio pasisakymų. Tiria ag. „Leni“, „Alda“, „Grinevas“, patik. asm. L. A. Z. <...><sup>35</sup>.

1983 m. LSSR, JAV. Tardymo metu kaltinamajam antisovietine agitacija ir propaganda Freimaniui (1983 12 nuteistas pagal LSSR BK 65 str. 2 d. 4 metams laisvės atėmimo ir 2 metams trėmimo) buvo pateiktas kaltinimas, kad parengė ir išplatino savo gamybos eilėraščių rinkinį „Dziesmas Latvijai“ („Dainos Latvijai“), į kurį jis įdėjo ideologiškai kenksmingo nacionalistinio pobūdžio eilėraščių. Per tardymą G. Freimanis davė parodymą, kad dalį minėto eilėraščių rinkinio jis išsiuntė broliui L. Freimaniui į JAV. Pastaba: 1982 m. pabaigoje buvo gauta „PK“ [korespondencijos kontrolė. – I. Z.] medžiaga, iš kurios nustatyta, kad rinkinį „Dainos Latvijai“ ar jo dalį persiuntė į užsienį artimas G. Freimano ryšininkas – objektas „Kraštietė“ per vieną iš latvių emigrančių. Tardymo metu G. Freimanis šiuo klausimu duoti parodymus atsisakė <...><sup>36</sup>.

Disidentų Latvijoje nebuvo daug, ir šis judėjimas nedarė tokios įtakos žmonių sąmonei kaip Rusijos Federacijoje. Rusijos disidentai svarbiausiu savo uždaviniu laikė kovą dėl žmogaus teisių, o latvių disidentų veiklą galima apibūdinti kaip kovą dėl latvių tautos apsisprendimo teisės, naudojan-tis visomis leistinomis legaliomis galimybėmis.

#### **Pavyzdžiai:**

1977 02. Ryga. I. Calytis, kalbėdamasis su ag[entu] „Polis“, papasakojo, kuo, jo manymu, turi užsiimti latvių disidentai: būtina stengtis kuo labiau nuteikti nacionaline dvasia latvių kūrybinę inteligentiją, panaudoti kiekvieną jos nepasitenkinimą esama padėtimi, užsitikrinti kuo platesnę jos paramą; būtina padauginti ir išplatinti tokius dokumentus kaip JTO žmogaus teisių deklaraciją, Taikos sutarties tarp SSRS ir Latvijos tekstą ir kt.; būtina užmegzti kontaktus su Latvijos emigracija Vakaruose. Tie Latvijos disidentų kontaktai turi būti asmeniniai, individualūs, nes tik šitaip galima garantuoti jų konspiratyvumą. Toliau Calytis kalbėjo, kad šia kryptimi jis jau veikia: užmezgė

glaudžius ryšius su Latvijos dailininkais; konkrečiai „užčiuopė“ galimybę užmegzti kontaktus su Vakaraais per turistus, atvykstančius iš užsienio; apgailestauja, kad kol kas nepavyko gauti oficialios deklaracijos rusų ir latvių kalbomis <...><sup>37</sup>.

1976 05. LSSR, Ryga. V. Kalninis, kalbėdamasis su ag[entu] „Polis“, išskėlė idėją sušaukti Pabaltijo disidentų „konferenciją“, kurią organizuoti turėtų imtis latviai (parengti darbotvarkę, pagrindinius referatus). Svarbiausias „konferencijos“ klausimas – „nacionalinė politika, kurią vykdo centras Pabaltijyje, ir jos padariniai“. Kalninis prašė „Polį“ pagalvoti apie minėtos „konferencijos“ reklamą; jo manymu, pageidautina, kad apie tą „konferenciją“ praneštų radijo stotis „Amerikos balsas“. Kalninio nuomone, Latvijoje sunkesnės pusiau legalios veiklos sąlygos, bet užtat didesnė socialinė bazė negu, pavyzdžiui, Maskvoje. Jo nuomone, pageidautina taip pat leisti „almanachą“, analogišką lietuviškai „Katalikų kronikai“, ir jame nagrinėti kultūrinio bei istorinio pobūdžio klausimus („Polis“) <...><sup>38</sup>.

Disidentine veikla daugiausia užsiiminėjo ir 1959 m. represuotas už nacionalizmą Latvijos SSR ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas E. Berklavas, nors pats savęs disidentu nelaikė:

1977 01 14. LSSR, Ryga. E. Berklavas agento „Anetė“ pašto dėžutėje paliko antisovietinį nacionalistinių dokumentų „42-jų laiškas“, kuriame kalbama apie tai, kad Sovietų Sąjungoje nėra demokratijos ir laisvės, be to, toks pareiškimas daromas neva didelės įvairių tautybių komunistų ir nepartinių grupės vardu. Remiamasi tuo, kad anksčiau tokia pati problema buvo keliama ir „17-os latvių komunistų laiške“ [1972 metais. – I. Z.]. Stengiamasi diskredituoti politiką, vykdomą SSKP, juodinti sovietinės demokratijos principus. Autorius iškreipta forma parodo valstybės valdymo mechanizmą; kaip „tikri sovietiniai patriotai“, neva drąsiai kovojantys dėl sovietinių žmonių teisių, išvardijami aršūs antisovietininkai, vadinamieji disidentai: Sacharovas, Solženicynas, Grigorenka, Marčenko, Medvedevai, Amalrik, Bu-



*kovskis ir t. t. Minėtas antisovietinis „42-jų laiškas“ buvo paliktas agentui, kad šis perduotų per Maskvos ryšininkus į užsienį. Apie numatomą agento kelionę į Maskvą E. Berklavas žinojo iš ankstesnių susitikimų (1976 metų pabaigoje ir 1977 metų pradžioje), kai teiravosi agento, ar būtų galima persiųsti minėtą dokumentą į užsienį, taip pat ar sutinka agentas išversti dokumentą į vokiečių kalbą antisovietinei radijo stočiai „Vokiečių banga“. Agentas, vykdydamas KGB jam parengtą užduotį, davė Berklavui teigiamą atsakymą (siekiant perimti antisov[ietinį] dokumentą). <...> KGB organams įgyvendinus antisovietinės E. Berklavo veiklos dokumentavimo priemones, LSSR prokuratūra atliko pas Berklavą kratą, kurios metu buvo paimtas antisovietinis nacionalistinis dokumentas „42-jų laiškas“, parašytas pakeista rašysena (originalas nufilmuotas). Dėl šio fakto E. Berklavas buvo apklaustas LSSR prokuratūroje, bet jis neigė turįs ką nors bendra su šiuo antisovietiniu dokumentu („Anetė“) <...><sup>39</sup>.*

E. Berklavas 1989 m. tapo vienas iš Sąjūdžio už Latvijos tautinę nepriklausomybę įkūrėjų ir vadovų, o atkūrus nepriklausomybę buvo išrinktas į Latvijos parlamentą.

Prie slaptojo nacionalizmo apraiškų galima priskirti tokias apraiškas, kurios įstatymo požiūriu buvo legalios ir prie jų nebuvo galima oficialiai „prikibti“. Tačiau tuo pat metu KGB protai suprato, kad šios apraiškos iš tikrųjų kelia realų pavojų komunistinės nacionalinės politikos įgyvendinimui ir pačiai SSRS. Apie tai galima rasti pakankamai daug Latvijos SSR KGB vadovybės pranešimų (įspėjimų) LKP CK adresu. Tokios apraiškos dažniausiai nebuvo fiksuojamos KGB informatorių pranešimų referatuose dėl to, kad jos buvo „neužčiuopiamos“, „legalios“, bet foninė informacija vis dėlto reikalavo į tai žiūrėti su tam tikru nepasitikėjimu, ir apie tai KGB informuodavo LKP CK. Tokie veiksmai buvo:

– Latvijos Respublikos valstybingumo atributikos gaminimas, laikymas ir naudojimas (himnas, vėliava ir kt.).

#### **Pavyzdžiai:**

1981 m. Cėsių r. Priekulės selekcijos-bandytų stoties vyriausioji buhalterė Ziedinia, kilusi iš negatyvios aplinkos, sūnaus prašymu numezgė jam sportinę kepuraitę, kurioje suderino buvusios buržuazinės Latvijos valstybinės vėliavos spalvas. Ją jis demonstratyviai dėvėjo viešose Cėsių rajono vietose (žodinis milicijos darbuotojo 1981 01 09 pranešimas KGB Cėsių rajono skyriui). Iškviesta į KGB organus ir atliktas profilaktinis darbas. 1983 03 06 Cėsių rajono skyriuje įvyko profilaktinis pokalbis su Ziedinia. Raštiškame pasiaiškinime ji pažadėjo daugiau to nedaryti. Priežastis: nenoras išsiaiškinti politinių klausimų. Nutarta: stebėjimo neskirti <...><sup>40</sup>.

1984 04. Ryga. Buvęs LVU studentas V. Rikveilis, išmestas iš universiteto už nacionalistines kalbas, būdamas neblaivus stovėdamas sistemingai gieda buržuazinės Latvijos himną (kand. į „Tr.“, į „BAM’ą“) <...><sup>41</sup>.

1984 01. Rygos r. Antisovietišškai nusiteikęs, darantis politiškai kenksmingus išsišokimus I. Pilikuopis pagamino trafaretus ir su jais piešia ant marškinėlių Latvijos herbą su užrašu: „Dievs, svētī Latviju“, taip pat Laisvės paminklo atvaizdą; saugo savo namuose trafaretą, priklausantį Adamui Einarui, kuriame pavaizduotas Latvijos herbas su užrašu: „Lai Latviju saule nenoriet“ (ag. „Krūminis“) <...><sup>42</sup>.

1982 02 16. Limbažių m. Naktį į 1952 08 16 O. Vytinis ir J. Plaucytis išniekino Latvijos SSR vėliavą, nuplėšdami ją Limbažių mieste, Rygos g. 16, nuo Latvijos KPRK [Latvijos kompartijos rajkomas. – I. Z.] ir Limbažių RVK [rajono vykdomasis komitetas. – I. Z.] pastato, taip pat iškabino ant to paties pastato audeklą, simbolizuojantį buržuazinės Latvijos vėliavą. 1982 11 23 Latvijos SSR aukščiausiasis teismas patraukė juos baudžiamojon atsakomybėn pagal Latv. SSR BK 183 ir 204 str. 2 d. <...><sup>43</sup>.

– nuolatinė kova siekiant leidimo švęsti komunistų partijos uždraustą Lyguo šventę (birželio 23–24 d.). Šiuo atžvilgiu KGB pozicija buvo lankstesnė negu LKP CK: uždraudus Lyguo šventę iš tautinės virs nacionalis-



tine; verčiau ją leisti ir padaryti sovietine švente;

– folklorinio judėjimo plėtotė. KGB organai judėjimo reikšmę suprato kaip latvių tautinio orumo žadinimą ir dažnai šaukdavo jo dalyvius į profilaktinius pokalbius, tiesa, priekaištaudavo už ką kita, pavyzdžiui, „laikė ir platino tarp savo pažįstamų ir jo vadovaujamos folkloro grupės dalyvių politiškai kenksmingą literatūrą ir minėtoje aplinkoje reiškė ideologiškai kenksmingus samprotavimus“<sup>44</sup>.

#### Pavyzdys:

1983 06. Ryga. J. Rainio dailės teatro artistas B. Pizičius parengė jo vadovaujamos folkloro grupės pasirodymo programą, skirtą latvių šauliams. Agentas, dalyvavęs 1983 06 25 minėto teatro mažojoje salėje įvykusioje pirminio programos varianto peržiūroje, pažymi, kad kai kurios dainos ragina kovoti dėl „laisvos Latvijos“, bet nenurodo, apie kokią laisvę kalbama; pasakojimas apie kovose patirtus latvių šaulių nuostolius pateiktas taip, kad žiūrovui gali asocijuotis analogija su caro vyriausybės 1914–1916 m. įvykdytu sąmoningu Latvijos šaulių sunaikinimu ir su panašiais Sovietų Rusijos vyriausybės veiksmais Latvijos raudonųjų šaulių atžvilgiu pilietinio karo metais; į programą taip pat įtraukta keletas dainų ir eilėraščių, kurių turinys idėjiškai nebrandus ir dviprasmiškas <...><sup>45</sup>.

– mirusiųjų pagerbimo diena, kuri kasmet vis labiau darėsi masinių manifestacijų formos<sup>46</sup>;

#### Nuorodos

<sup>1</sup> *Istorija sovetskich organov gosudarstvennoi bezopasnosti*, Moskva: VKŠ KGB pri SM, 1977, s. 614, Latvijos totalitarizmo padarinių dokumentacijos centro (toliau – LTPDC) biblioteka.

<sup>2</sup> *Sovetskaja kontrrazvedka: Naučno-praktičeskoe posobie*, pod obšč. red. S. K. Cviguna, Moskva: VKŠ KGB pri SM, 1976, s. 171, ibid.

<sup>3</sup> ASIO „Delta Latvija“ žodynas Nr. 018, ibid.

<sup>4</sup> *Archivno informacionnyj biulleten'*, 1993, Nr. 1–2, s. 69.

<sup>5</sup> *Sovetskaja kontrrazvedka*, s. 179.

<sup>6</sup> Ibid.

<sup>7</sup> Ibid., s. 180.

<sup>8</sup> LVA PA, f. 101, ap. 61, b. 9, l. 22.

– toks meno kūrinų kūrimo būdas, kuriuo draudžiamas temas galima atspindėti legaliomis, cenzūros neliečiamomis priemonėmis.

Referate nebuvo nagrinėjamos pasipriešinimo formos perestroikos laikotarpiu po 1987 metų, kai valdžia šiek tiek liberalizavo savo požiūrį į tautinius latvių siekius. Prasidėjo procesas, kurio metu susipriešino perestroikininkai ir tamsybininkai imperistai pačioje komunistų partijoje ir KGB. Šiam laikotarpiui būdingi visai kitokie pasipriešinimo komunistinei diktatūrai ir kovos dėl Latvijos valstybingumo atkūrimo metodai.

Kai kurios šio tyrimo, pagrįsto Latvijos SSR KGB ASIO „Delta Latvija“ analize, išvados:

– aštuntojo ir devintojo dešimtmečių pasipriešinimo sąjūdis įgyja maksimaliai leistinas, įstatymo atžvilgiu legalias formas; į rezistencijos judėjimą įsitraukia pokario karta;

– Latvijos SSR KGB buvo susidariusi visapusišką visuomenėje vykstančių procesų vaizdą, tačiau tai nepadėjo išgelbėti griūvančios imperijos;

– visų SSRS vykstančių dezintegracijos procesų priežastimi buvo laikyta Sovietų Sąjungoje ideologinę diversiją vykdančių užsienio centrų veikla. Ši teorinė nuostata neleido SSRS socialistinės santvarkos sargybos analitikams suvokti giluminių procesų, vykstančių daugiatautės imperijos visuomenėje.

<sup>9</sup> *Ugolovnyj kodeks RSFSR redakcii 1826 goda*, LTPDC biblioteka.

<sup>10</sup> LVA PA, f. 101, ap. 61, b. 3, l. 49.

<sup>11</sup> ASIO „Delta Latvija“ medžiaga, DS=0062080, LTPDC biblioteka.

<sup>12</sup> Ibid., DS=0012206.

<sup>13</sup> SSRS KGB pirmininko 1983 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. 00140 „Dėl SSRS valstybės saugumo organų agentūrinio aparato ir patikimų asmenų nuostatų patvirtinimo“, p. 3, 15, LTPDC biblioteka.

<sup>14</sup> ASIO „Delta Latvija“ žodynas Nr. 2. Asmenys, atliekantys (įtariamai atliekant) ardomąją veiklą prieš SSRS (asmenų operatyvinės kategorijos), ibid.

<sup>15</sup> Ibid.

<sup>16</sup> ASIO „Delta Latvija“ medžiaga, DS=0042543, ibid.



<sup>17</sup> ASIO „Delta Latvija“ žodynas Nr. 1. Užsienio valstybių specialiųjų tarnybų, taip pat priešiško elementų ar domosios veiklos SSRS teritorijoje faktai ir požymiai, *ibid.*

<sup>18</sup> ASIO „Delta Latvija“ medžiaga, DS=0040755, *ibid.*

<sup>19</sup> *Ibid.*, DS = 0046381.

<sup>20</sup> *Ibid.*, DS = 0062383.

<sup>21</sup> *Ibid.*, DS = 0042222.

<sup>22</sup> *Ibid.*, DS = 0306266.

<sup>23</sup> *Ibid.*, DS = 0042544.

<sup>24</sup> *Ibid.*, DS = 0042852.

<sup>25</sup> *Ibid.*, DS = 0063655.

<sup>26</sup> *Ibid.*, DS = 0301746.

<sup>27</sup> *Ibid.*, DS = 0310020.

<sup>28</sup> *Ibid.*, DS = 0046378.

<sup>29</sup> *Ibid.*, DS = 0301411.

<sup>30</sup> *Latvijskaja sovetskaja enciklopedija*, Riga, 1984, t. 5/2, p. 120.

<sup>31</sup> ASIO „Delta Latvija“ medžiaga, DS=0062271, LTPDC biblioteka.

<sup>32</sup> *Ibid.*, DS = 0063828.

<sup>33</sup> *Ibid.*, DS = 0301325.

<sup>34</sup> *Ibid.*, DS = 0053259.

<sup>35</sup> *Ibid.*, DS = 0062079.

<sup>36</sup> *Ibid.*, DS = 0302267.

<sup>37</sup> *Ibid.*, DS = 0042545.

<sup>38</sup> *Ibid.*, DS = 0041444.

<sup>39</sup> *Ibid.*, DS = 0042851.

<sup>40</sup> *Ibid.*, DS = 0062951.

<sup>41</sup> *Ibid.*, DS = 0301744.

<sup>42</sup> *Ibid.*, DS = 0301238.

<sup>43</sup> *Ibid.*, DS = 0055755.

<sup>44</sup> LVA, f. 1221, ap. 1, b. 2989, l. 9.

<sup>45</sup> ASIO „Delta Latvija“ medžiaga, DS=0300601, LTPDC biblioteka.

<sup>46</sup> LVA PA, f. 101, ap. 32, b. 42, p. 35–57.

Indulis Zalīte

## THE BASIC NON-VIOLENCE RESISTANCE FORMS AND HIDDEN NATIONALISM AS INNER INSUBORDINATION TO THE SOVIET REGIME IN LATVIA IN SEVENTIES AND EIGHTIES

### Summary

The study is based on the Latvian SSR KGB and SSSR KGB documents and other material of seventies and eighties. One of documents of the consequences of totalitarianism in Latvia that the Centre restored is ASIO “Delta Latvija” (Computerised Information Maintenance System for the activities of the Latvian SSR KGB). The system comprises the information about 35,656 persons and approximately 8000 abstracts of reports of the Latvian SSR KGB informers. The following conclusions were made on the basis of the study of the above mentioned document:

the resistance movement in the seventies and

eighties became legal to the extent possible at that time, post-war generation joined the resistance movement;

the Latvian SSR KGB had a thorough understanding of the processes going on, but the knowledge could not save the collapsing empire;

many Soviet analysts considered that the process of disintegration in SSSR was due to ideological sabotage committed by hostile foreign centres. This theoretical standpoint prevented analysts, standing in the guard of the socialist power, to realise the depth of the processes going on in a multinational empire's society.